

İletişim / Correspondence:

Dr. / Ph. D.
Afyonkarahisar Sağlık
Bilimleri Üniversitesi
mustafakucukilhan@aku.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5155-3324

Geliş Tarihi: 06.05.2022

Kabul Tarihi: 18.07.2022

Received Date: 06.05.2022

Accepted Date: 18.07.2022

Anahtar Kelimeler:

Turizm, termal otel, Mali
Sorunlar

Keywords:

Tourism, thermal hotel,
Financial Problems

DOI:

10.54537/tusebdergisi.
1113290

Termal Otellerin Mali Sorunları ve Termal Turizmin Geleceğine Bölgesel Bir Bakış: Afyonkarahisar İli Örneği*

Mustafa Küçükilhan

Özet

Bu araştırmanın amacı; turizm işletmeleri içerisinde önemli bir yeri olan ve alternatif turizm çeşidi olarak tüm yıl boyunca hizmet veren termal otel işletmelerinin mali sorunlarının mülakat yöntemi ile belirlenmesidir. Bu çerçevede Türkiye’de termal otellerin en fazla bulunduğu bölgelerden biri olan Afyonkarahisar İlinde bulunan 4 termal otel üst yöneticisi, turizm fakültesinde konunun uzmanı 2 öğretim üyesi ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’nde görevli 2 uzman çalışan ile görüşülmüştür. Mülakat yöntemi kullanılarak yapılan değerlendirmeler neticesinde, bölgedeki turizm işletmelerinin kendi öz kaynaklarının yetersiz olduğu, yabancı turistlerin termal otellere getirilmesi konusunda özel anlaşmaların Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) ve Sağlık Bakanlığı işbirliği içerisinde yapılmadığı, Turizm Bakanlığı’nın termal otellere verdiği teşvik miktarının sahil bölgelerindeki turizm otellerine göre çok düşük düzeyde kaldığı önemli sorunlar olarak tespit edilmiştir.

Financial Problems of Thermal Hotels and a Regional Overview of the Future of Thermal Tourism

Abstract

The purpose of this research; It is the determination of the financial problems of thermal hotel enterprises, which have an important place in tourism enterprises and serve all year round as an alternative tourism type by interview method. In this context in order to understand this importance better, located in Afyonkarahisar Province, one of the regions with the highest number of thermal hotels in Turkey, 4 thermal hotel top managers, 2 expert lecturers from the Tourism Faculty and 2 expert employees working in the Provincial Directorate of Culture and Tourism were interviewed. As a result of the evaluations some points are among the important problems such as: The tourism enterprises in the region have insufficient own resources, special agreements on bringing foreign tourists to thermal hotels are not made in cooperation with the Social Security Institution (SGK) and the Ministry of Health.

*Bu çalışma Türkiye Sağlık Politikaları Enstitüsü (TÜSPE) tarafından düzenlenen Uluslararası Sağlık Politikaları Kongresi’nde “Bölgesel Bakış Açısıyla Termal Otellerin Mali Sorunları” başlığıyla özet bildiri olarak yayınlanmış ve 26 Mayıs 2022 tarihinde sunulmuştur.

Giriş

Turizm sektörünün ülkelerin ekonomik büyümesi, istihdamın artırılması, refah düzeyinin gelişimi gibi alanlarda önemli katkıları bulunmaktadır. Sektörün ekonomiye olası pozitif katkısı piyasa başarısızlıklarının düzeltilmesi ve kamu gelirlerinin artırılmasında önemli bir politika aracı konumundadır. Bu aracın etkin kullanılması Türkiye gibi gelişmekte olan ve çok yönlü turizm potansiyeline sahip ülkelerde ekonomik kalkınma açısından daha büyük bir öneme sahiptir. Ekonomik kalkınma boyutuyla kişi başı harcama oranı daha yüksek olan ve genel olarak daha uzun süreli konaklamayı gerektiren sağlık turizmi ifade edilen özellikleri ile son yıllarda daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Ancak bu hususta sağlık turizminin türleri arasında değerlendirilen veya alternatif turizm başlıkları altında değerlendirilen termal turizm alanında henüz yeterli yatırım yapılamadığı bilinmektedir.

Türkiye'nin kalkınma planlarında istenilen ölçüde teşvik edilemediği düşünülen turizm sektörünün daha hızlı ivme kazanabilmesi için alternatif turizm olanaklarının daha geniş kitlelere ulaştırılması yönünde adımlar atılması uygun görülmektedir. Bunun için kısa, orta ve uzun vadeli stratejik planlamalar çerçevesinde hareket edilerek kamu ve özel sektör iş birliğinin daha fazla geliştirilmesi ve hizmet pazarlama ağının geliştirilmesi gerekmektedir. Sağlık turizminin geliştirilmesi ve ülke ekonomisine olumlu katkı sağlanması açısından önemi her geçen gün daha fazla artan sağlık turizmi türlerinden biri de termal turizmdir. Termal turizm; kişilerin veya kişilerden oluşan toplumların genel sağlığının korunması, sağlığı bozulanların kişilerin sağlığına kavuşturulması için fizik tedavi ve iyileştirme olanakları ile sağlık turizminin önemli bir bileşeni konumundadır.

Sağlık turizminin önemli bileşenlerinden veya türlerinden biri olarak değerlendirilen termal turizm hizmetleri genel olarak termal otel olarak nitelendirilen işletmeler tarafından verilmektedir.

Termal oteller yıl boyunca hizmet vermeleri ve istihdam olanaklarının geniş olması nedeniyle sağlık, maliye, iktisat vb. birçok disiplindeki araştırmacıların araştırma konusu olmuştur. Yapılan bu çalışmada da Türkiye'nin en önemli termal turizm destinasyonlarından birisi olarak nitelendirilen Afyonkarahisar ilinde bulunan termal otellerin mali sorunları ortaya konularak muhtemel çözüm önerileri ile değerlendirme yapılmıştır.

1. Dünyada ve Türkiye'de Termal Turizm

Hızlı büyüme potansiyeli ile toplumsal gelişime önemli katkıları bulunan turizm ülkelerin ekonomik kalkınmasında önemli role sahip hizmet sektörüdür. Ülkelerin geleceğini yakından ilgilendirmesi özelliği ile turizm evrensel bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Çelik vd., 2020). En temel ve kısa bir ifadeyle turizm; zevk için yapılan gezi olarak tanımlanmaktadır (Doğanay ve Zaman, 2021). Köken olarak Latince "Tornos" sözcüğünden türeyen turizm kavramı İngilizce "Touring" veya "tour" sözcüklerinden türemiştir. Tour kelimesi ise harekete başlanılan noktaya tekrar geri dönmek kaydıyla yapılan seyahatleri ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (Mill, 1992).

Sağlık turizmi ise turizm tesisi bünyesinde düzenli sunulan turizm imkânlarının yanında sağlık hizmetlerini ve buna yönelik tesisleri barındıran turist çekme faaliyeti olarak tanımlanabilir (Silik, 2020). Başka bir tanımlamada sağlık turizmi; asıl amacı tedavi olan seyahatler veya tedavi hizmeti alınması için yapılan seyahatler olarak adlandırılmaktadır. Sağlık turizminde genellikle 21 gün olarak planlanan, sağlığın korunması, iyileştirilmesi süreci içerisinde belirlenen kür tedavi olarak uygulanmaktadır. Tedavi hizmetinden yararlanılmasının dışında konaklama, beslenme, eğlence gibi ihtiyaçların giderilmesi faaliyetleri de sağlık turizm kapsamında yer almaktadır (Akten, vd., 2009).

Sağlık Bakanlığı sağlık turizmini dört farklı türe ayırarak değerlendirmiş olup bunlar; termal,

medikal, yaşlı, engelli sağlık turizmi şeklindedir¹. Termal turizm; mineral kaynakları içerisinde barındıran su ile banyo yapılarak, içilerek veya teknolojik aletler yardımıyla fizik tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerini bünyesinde barındıran turizm faaliyetidir (Akat, 2000). İfade edilen faaliyet doğal tedavi edici unsurlar niteliğinde olup konaklamalı ve/veya konaklamasız hizmet talep edenlere sunulabilmektedir (Çubukcu, 2021). Köken itibarı ile Latince “thermos” sözcüğünden türeyen term sözcüğü doğal sıcak kaynak suların özelliğini belirtmek için ifade edilmiştir. Doğal sıcak sular için thermal (termal) sözcüğü Türkçe kaynaklarda kullanılmaktadır (Edinsel ve Adıgüzel, 2014).

Turizm sektörüne; insan sağlığını koruma, sağlığı korurken de doğal kaynaklardan yararlanma olanağı sunan termal oteller turistlerin yeni deneyimler kazanmasına da imkân sağlamaktadır (Çelik, 2009), (Çılgınoğlu ve Aytuğar 2021). Bu imkânın sağlanması hususunda termal otellerin yıl boyunca açık olmasından dolayı otelcilik hizmetinde istihdam edilenler istikrarlı bir şekilde çalışma imkânı bulmaktadırlar. Bu anlamda termal otellerin bulunduğu şehirler veya

ülkeler otelcilik sektöründe istihdam açısından pozitif yönde ayrışabilmektedir. Bu çerçevede dünya genelinde ortalama Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'ya (GSYİH) doğrudan veya dolaylı olarak yaptığı katkıyla %10,4'lük paya sahip olan turizm sektörünün daha fazla gelişmesi ve çeşitlenmesi için termal turizm işletmelerine verilen önem her geçen yıl daha fazla artmaktadır (Streimikiene, vd., 2020). Bu artış sağlık turizmi alanında yapılan akademik çalışmaların artmasından ve bu çalışmaların içeriğine bakıldığında sağlık merkezli turizm yapılarının (termal otellerin) arz/talep miktarında meydana gelen artıştan görülmektedir (Jiang, vd., 2022). İfade edilen bu artışın seçilmiş ülkeler bazında dünyadaki ve Türkiye'deki gelişimi aşağıda ifade edilmiştir.

1.1. Dünyada Termal Turizm

Termal turizm alanında söz sahibi olan veya olma yolunda önemli ilerleme kaydeden ülkeler ağırlıklı olarak Asya ve Avrupa ülkeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya genelinde bu alanda en fazla termal tesisi bulunan ve bu tesisler kanalı ile gelir elde eden ülkeler sıralaması aşağıda Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Termal Turizm Alanında Faaliyet Gösteren Ülkeler

Sıra Numarası	Ülke Adı	Ülkedeki Termal Tesis Sayısı	Gelirler Toplamı (Milyar Dolar)	Tesis Başına Ortalama Gelir
1	Çin	3900	17,501.1	4487
2	Japonya	2097	12,795.5	6100
3	Almanya	1265	7,151.5	5652
4	Rusya	838	3,67.2	4381
5	İtalya	768	1,718.3	2236
6	Avusturya	181	961.1	5309
7	Macaristan	546	793.2	1452
8	Brezilya	207	718	3468
9	İspanya	293	693.1	2365
10	Polonya	203	674.5	3320
11	Türkiye	295	667.3	2261
12	ABD	280	631	2253
13	Çek Cumhuriyeti	131	627.8	4786
14	Fransa	15	627.7	4180
15	İsviçre	73	479.5	6561
16	Slovenya	86	451	5244
17	Slovakya	116	439.8	3784
18	Tayvan	254	434.5	1708
19	İzlanda	154	432.6	2805
20	Güney Kore	108	336.1	3111

Kaynak: Global Wellness Institute, 2018. Şen, G. (2021), Termal Turizmin Ekonomik Etkilerinin Bölgesel Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi: Kütahya Örneği, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

¹ Sağlık Bakanlığı, Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı web sitesi

<https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklenti/10944/0/02.pdf.pdf> (Erişim Tarihi: 10.02.2022)

Tablo 1'den görüleceği üzere termal tesis bakımından en fazla tesis sayısına sahip ülke Çin olmasına rağmen yatırımların belirli bölgelerde yoğunlaşmasından dolayı bölgeler arası dengesizlikler olduğu ve bu dengesizliklerin termal turizm alanında da kendisini gösterdiği bilinmektedir. Bu dengesizliklerin merkezi-yerel idare arasındaki koordinasyon eksikliği ve tanıtım faaliyetlerinin yeterince yapılamamasından kaynaklandığı ifade edilmektedir (Zulupiyamu, 2016). Çin'den sonra termal tesis bakımından en fazla tesise sahip ülke olan Japonya'da termal tesislerin kullanımında teknolojik imkânların en iyi şekilde kullanıldığı görülmektedir. Örneğin termal su kaynağının tekrar kullanılabilmesi için su kaynağının kullanımının tamamlanmasına müteakip tekrar yer altına reenjeksiyon işleminin yapılması, tek elden su yönetiminin planlanması ve uygulanması, yatırımların verimli alanlarda yapılması vb. şeklinde sıralanabilir (Kervankıran, 2012). Ancak tesis başına ortalama gelirin en yüksek olduğu ülke Tablo 1'den de görüleceği üzere İsviçre'dir.

Termal turizm alanında ön plana çıkmış ülkelere bakıldığında dünyanın farklı noktalarında pek çok ülkenin yapmış olduğu yatırımlarla ülke ekonomisine katkı sağlama ve toplumsal sağlığın kazanılması için önemli miktarlarda yatırım yapıldığı görülmektedir. Bu noktada gelişmiş Avrupa ülkeleri dikkat çekmekte olup Almanya, Fransa İtalya başta olmak üzere Yunanistan, İsviçre, Macaristan, Çek Cumhuriyeti gibi ülkelerde termal turizm tesisleri ile faaliyetlerin yürütüldüğü bilinmektedir. Avrupa ülkeleri dışında Asya Ülkeleri arasında Çin ve Türk Cumhuriyetlerde, Kuzey Afrika ülkelerinden Fas ve Tunus'ta, Güney Amerika ülkelerinden Meksika, Arjantin, Kolombiya'da termal turizm işletmeleri bulunmaktadır (Aylan vd., 2016). Belirtilen bu ülkeler dışında da birçok ülkede termal turizm faaliyeti yürütülmekte olup sektörün büyüklüğünün 100 milyar dolar civarında olduğu düşünülmektedir (Tuna, 2019), (Yıldız, 2020). Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu

pek çok ülkede geleneksel yöntemlerle termal tedavi hizmeti daha yaygın olarak kullanılmakla birlikte Almanya, Fransa, Japonya vb., bazı ülkelerde yüksek kalite standartlarında termal tedavi hizmetlerinden yararlanılmaktadır (Martin ve Kınır, 2017), (Güvenç, 2007).

Gelişmiş ülkelerin dışında genel olarak termal su kaynaklarının termal turizm alanında yeterince kullanılmadığı bilinmektedir. Zira termal su kaynaklarından daha etkin yararlanabilmek için büyük yatırımlar yapılması gerekmektedir. Buna karşın büyük yatırımların yeterince teşvik edilememesine paralel verimliliği artıracak teknolojik imkanlardan da yeterince yararlanılamamaktadır (Rman, vd., 2015). Chrobak vd., araştırmacıların Slovakya özelinde yaptıkları araştırmada ortaya konulduğu gibi termal su kaynaklarının turizm alanında daha verimli kullanılabilmesi için turizm tesisleri içerisinde her türlü alışveriş ve tatil imkanının sunulabilmesi, tesislerin yakınındaki kültürel mekanlara erişimin kolaylaştırılması, yürüyüş parkurları yapılması, yeşil örtü alanlarının oluşturulması, halkla ilişkiler faaliyetlerinin geliştirilmesi vb. gerekmektedir. Tabii olarak bu ihtiyaçların giderilmesi için önemli miktarda ekonomik kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak çoğu devlet bu imkanı yeterince sağlayamamaktadır (Chrobak vd., 2020).

Brandao vd.,'nin Portekiz'de yaptıkları çalışmada görüldüğü üzere termal turizm alanında yenilik ve çeşitlilik girişimlerinin teşvik edilmesi durumunda termal turizm hizmeti almak ve sağlığına bu tesislerde kavuşmak isteyen kişilerin sayıca artacağını ve termal işletmenin ve ülkenin ekonomik olarak kalkınmasına katkı sağlanabileceği ortaya konulmuştur (Brandao vd., 2021). Portekiz gibi Avrupa Birliğine üye bir başka ülke olan Romanya Avrupa'da tespit edilen mineralli su kaynaklarının üçte birine sahip olmasına rağmen Almanya veya İspanya kadar termal turizm alanında yeterli tesise sahip değildir. Su yönetimi alanında yeterli bilinç düzeyinin olmamasından dolayı da termal turizm

alanında daha fazla ön plana çıkamamaktadır (Nistoreanu, vd., 2021).

Akdeniz havzasındaki termal turizm olanakları üzerine Fertas vd.,'in gelişmemiş ülkeler kategorisinde yer alan Cezayir örneğini ele alarak yaptıkları çalışmada ise termal turizmin Cezayir gibi gelişmemiş Akdeniz Havzasındaki ülkelerde GSYİH' den yeterince pay alamadığı tespit edilmiştir (Fertas vd., 2022). Gelişmemiş ülkelerde hal böyle iken İspanya, İngiltere, Almanya gibi gelişmiş ülkelerde termal turizm alanına daha fazla yatırım yapıldığı görülmektedir. Bu ülkelerde termal turizm tesisleri içerisinde geleneksel termal tedavi ünitelerinin dışında estetik kaygıların da giderildiği ferah mekânların eğlence amaçlı oluşturulduğu, daha çok hasta ve yaşlılara hitap eden otellerin hasta/sağlıklı tüm yaş gruplarına hitap edecek şekilde planlamaların yapıldığı görülmektedir. Ekonomik kalkınmaya bu yönüyle de pozitif katkı sağlandığı söylenebilir (Navarrete ve Shaw, 2021).

Farklı ülkelerde sağlıklı yaşamak için insanlar gerek kendi ceplerinden ve gerekse sosyal güvenceleri kanalı ile önemli miktarda sağlık harcaması yapmaktadırlar. Bu harcamaların küresel düzeyde 2021 yılı itibarı ile yaklaşık GSYİH' nin % 5,1'ini temsil ettiği tahmin edilmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde termal turizm veya genel olarak sağlık turizmi alanında yapılan yatırım miktarları az görülmesine karşılık ülkelerin GSYİH içindeki sağlık turizm yatırım oranları kendi ekonomik büyüklüklerine göre önemli düzeylere

çıkmağa başlamıştır. Bu çerçevede 2022 Küresel Sağlık Ekonomisi: Ülke Sıralamasında turizme bağımlı küçük ülkelerin daha fazla ön plana çıkmağa başladıkları görülmüştür. Küçük birçok ülkede sağlıklı yaşam pazarının toplam GSYİH' nin % 10'un üzerinde olabildiği anlaşılmaktadır. Bu ülkelerden bazıları, Seyşeller (%16,5), Maldivler (%14,5), Aruba (%11,9), Kosta Rika (%11,4) ve St. Lucia (10 %) olarak sıralanmaktadır. Bu oranlar sağlık turizminin ülke ekonomilerine getirdiği güçlü katkıyı gözler önüne sermesi bakımından önemli görülmektedir².

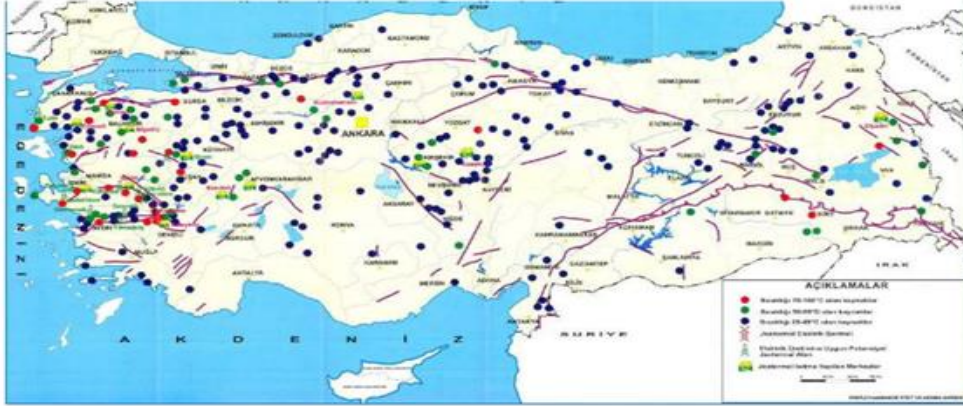
1.2. Türkiye'de Termal Turizm

Atatürk'ün 1928 yılında Bursa'da; Bursa Kaplıcaları Anonim Şirketini kurması ile Türkiye'de termal turizm alanında faaliyetler başlamıştır (Şapçılar ve İlyasov, 2021). Hali hazırda günümüzde ise termal turizm alanında jeotermal kaynaklarının çokluğu ve potansiyeli bakımından Türkiye Avrupa ülkeleri içerisinde ilk sırada, dünya sıralamasında ilk yedi ülke arasında yer almaktadır (Şengül ve Bulut, 2019). Zira Türkiye volkanik ve tektonik aktif bölgelerin ülke genelini kapsayacak şekilde geniş bir alana yayılı olmasından dolayı termal kaynaklar bakımından oldukça zengin bir ülke konumundadır. Sıcaklık derecesi 20-102 °C aralığında değişen irili ufaklı yüzlerce termal ve mineralli grubu bulunmaktadır. Fiziksel ve kimyasal yapısı nedeniyle termal kaynaklar turizm işletmeleri tarafından pek çok rahatsızlıkların tedavi edilmesine imkân sağlamaktadır (Akbulut, 2010).

² The Global WellnessEconomy Country Rankings, (2022), [https://globalwellnessinstitute.org/industry-](https://globalwellnessinstitute.org/industry-research/2022-global-wellness-economy-country-rankings/)

[research/2022-global-wellness-economy-country-rankings/](https://globalwellnessinstitute.org/industry-research/2022-global-wellness-economy-country-rankings/) (Erişim: 28.02.2022)

Şekil 1: Türkiye’de Termal Suların Bulunduğu Bölgeler

Kaynak: Sağlık Bakanlığı (2017), Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Türkiye’de Termal Sağlık Turizm Kitabı, (<https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklenti/10949/0/07pdf.pdf>) (Erişim 12.02.2022).

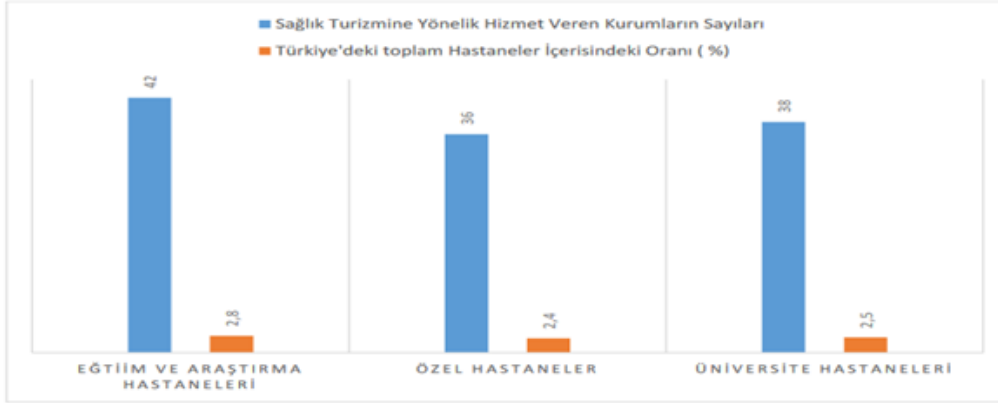
Şekil 1’de görüldüğü üzere ülkemizde batı bölgelerinde daha çok olmak üzere zengin termal su kaynakları ve sağlık turizmine uygun iklim şartlarının olmasına rağmen mevcut imkânlardan yeterince yararlanılamadığı bilinmektedir. Termal turizm denilince ilk etapta hamam olarak kullanılan tesislerin yapılması ile termal turizm sektörünün gelişmeye başladığı bilinmektedir. Jeolojik yapıya bağlı olarak 1500’den fazla termal kaynaktaki, konaklama tesisleri ile birlikte 200’den fazla kaplıca işletmesi bulunmaktadır. Kaplıcaların %33,5’i Ege, %28’i Orta Anadolu, %20’si Marmara, %10’u Doğu ve Güneydoğu Anadolu, 4,5’i Akdeniz ve %3,5’i Karadeniz bölgelerinde yer almaktadır. Ancak bu alanda dünyanın en zengin ülkelerinden biri olan Türkiye, elindeki bu imkânları yeterli düzeyde kullanamamaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2017: 4). Bu genellemenin dışında istisna tutulabilecek tesisler gerek kamu ve gerekse özel sektör işletmeleri açısından bulunmaktadır. Örnek: kamu kurumu niteliğindeki Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hastanesinde uygulanan fizik tedavi ve

rehabilitasyon ünitelerinde termal tedavinin teknolojik tedavi ürünleriyle birlikte yararlanılması³. Ancak benzer uygulamanın genel olarak sağlık turizmi kapsamında faaliyet göstererek termal otel olarak nitelendirilen tesislerde çok büyük düzeyde yatırım gerektirmesinden dolayı özel girişimciler tarafından verilemediği bilinmektedir.

Bu hususta Sağlık Bakanlığı istatistiklerine bakıldığında 2020 yılı sonu itibarıyla Sağlık Bakanlığı’na bağlı hastane sayısı 895, Üniversite hastanesi sayısı 68 ve özel hastane sayısı 566 iken sağlık turizmine yönelik hizmet veren kurum sayısının düşük düzeyde kaldığı şekil 2’de görülmektedir. Ayrıca sağlık turizmi ve termal turizmin birlikte sunulduğu Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hastanesi gibi sağlık kurum ve kuruluşlarının sayısının artırılması gerekmektedir. Zira üst düzey (3. Basamak) sağlık turizmi ve termal turizm hizmetinin birlikte verildiği başka bir kamu kurumu bulunmamaktadır.

³ Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hastanesi web sitesi (<http://hastane.afsu.edu.tr/fiziktedavi/>) (Erişim: 14.02.2022).

Şekil 2: Sağlık Turizmine Yönelik Hizmet Veren Sağlık Kurumları

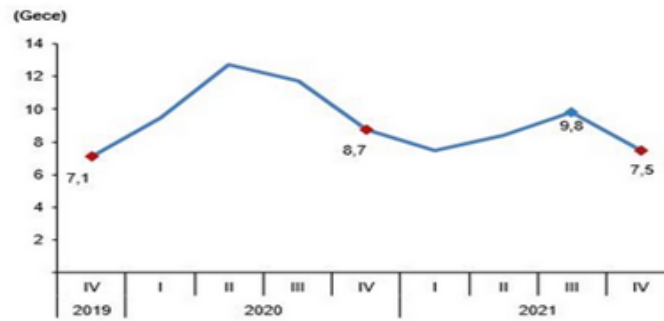

Kaynak: Bağcı, E., Uzun, C., Bostan A., (2020), “COVID-19 ve Sağlık Turizmi”, *Journal of Awareness*, C.5, S.3, s.340.

2019 yılında termal turizm alanında yapılan bir araştırmada Türkiye'nin gelen turist sayısına göre dünyada altıncı sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Son yıllarda sağlık hizmetlerinde yapılan reform niteliğindeki çalışmaların da etkisiyle sağlık alt yapısının güçlenmesi, sağlık sistemi açısından önemli jeotermal kaynaklara sahip olunması, zengin tarihi ve kültürel mirasa sahip olunması,

maliyetlerin düşük görülmesi vb. nedenlerden dolayı Türkiye'deki termal oteller daha çok tercih edilmeye başlanmıştır (Kabacık, 2021), (Arı, 2022). Ancak termal otellerde kalan müşterilerin ortalama kalış süresi Şekil 3'de görüldüğü üzere Türkiye'de otellerdeki kalış süresinin ¼'ü düzeyindedir.

Şekil 3: Türkiye'de Otellerde Ortalama Geceleme Sayısı (2019:2021)

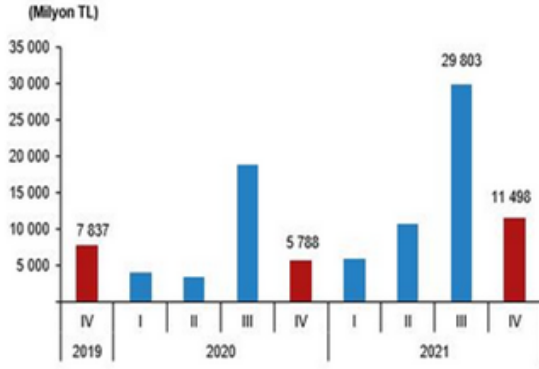

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Hane Halkı Yurt İçi Yıllık Turizm Verileri (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Yurt-Ici-Turizm-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45589>) (Erişim Tarihi: 23.04.2022)

Şekil 4'teki Türkiye'deki turizm alanındaki toplam harcamalar ve Şekil 5'teki toplam harcamalar içinde sağlık turizmi harcamaları verilerinden görüleceği üzere Türkiye'de sağlık

turizmi alanında kişi başı harcama oranı toplam turizm harcamaları içinde çok düşük düzeydedir (%4,2)⁴.

Şekil 4: Türkiye'de Toplam Seyahat Harcamaları

Şekil 5: Türlerine Göre Turizm Harcamaları

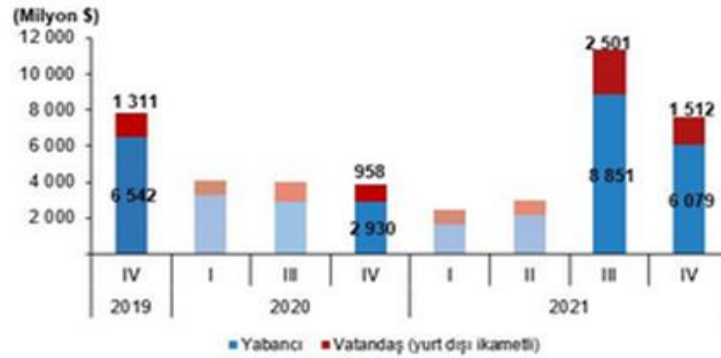

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Hane Halkı Yurt İçi Yıllık Turizm Verileri Sayı: 45589, (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Yurt-Ici-Turizm-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45589>) (Erişim Tarihi: 23.04.2022)

Türkiye'deki turizm potansiyelinin ziyaretçilerin türüne göre yerli ve yabancı olarak değerlendirilmesinin yapıldığı Şekil 6'da tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi nedeniyle gerek yurt içi ve gerekse yurt dışı

ziyaretçilerin sayısında 2020 yılında önemli bir azalış olduğu görülmektedir. Ancak 2021 yılında ziyaretçi sayısının Covid-19 pandemisinden önceki seviyeye ve hatta üzerine çıktığı görülmektedir.

Şekil 6: Ziyaretçi Türüne Göre Turizm Gelirleri (2019-2021)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Turizm İstatistikleri Sayı: 45785, (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785>)

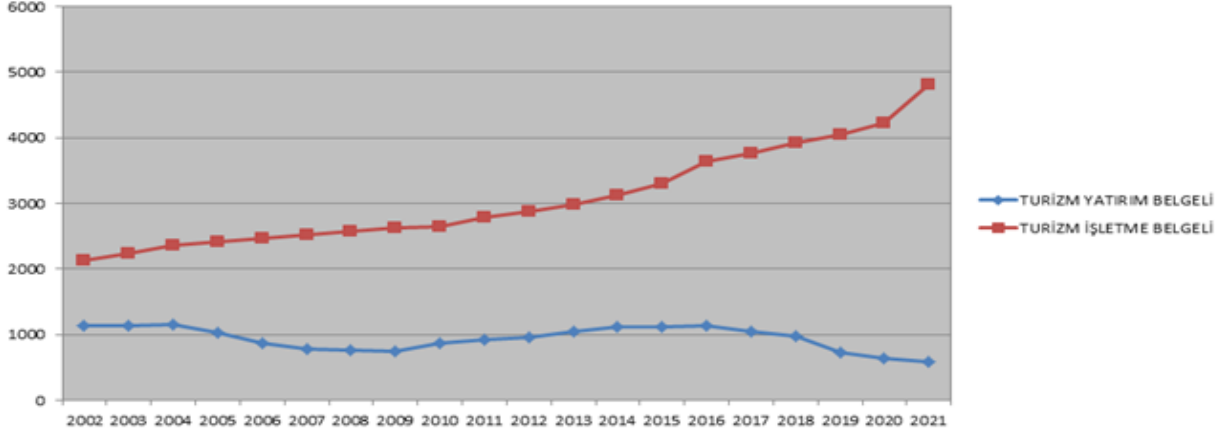
⁴ Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK, Hane Halkı Yurt İçi Yıllık Turizm Verileri (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki->

Yurt-Ici-Turizm-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45589) (Erişim Tarihi: 23.04.2022)

Türkiye’de 2002-2021 yılları arasında turizm belgeli konaklama tesislerinin sayısına bakıldığında Şekil 5’de görüleceği üzere turizm işletme belgeli tesis sayısında önemli bir artış olmasına karşın yatırım belgeli tesis sayısında önemli bir düşüş olduğu görülmektedir. 2022 yılı

itibarıyla toplam 5.339 adet turizm konaklama işletmesi bulunmakta olup Şekil 7’de bakıldığında yeni yatırımların daha fazla teşvik edilmesi gerektiği düşünülmektedir (Turizm Bakanlığı, 2021).

Şekil 7: Yıllar İtibarıyla (2002-2021) Türkiye’de Turizm Belgeli Konaklama Tesis Sayısı

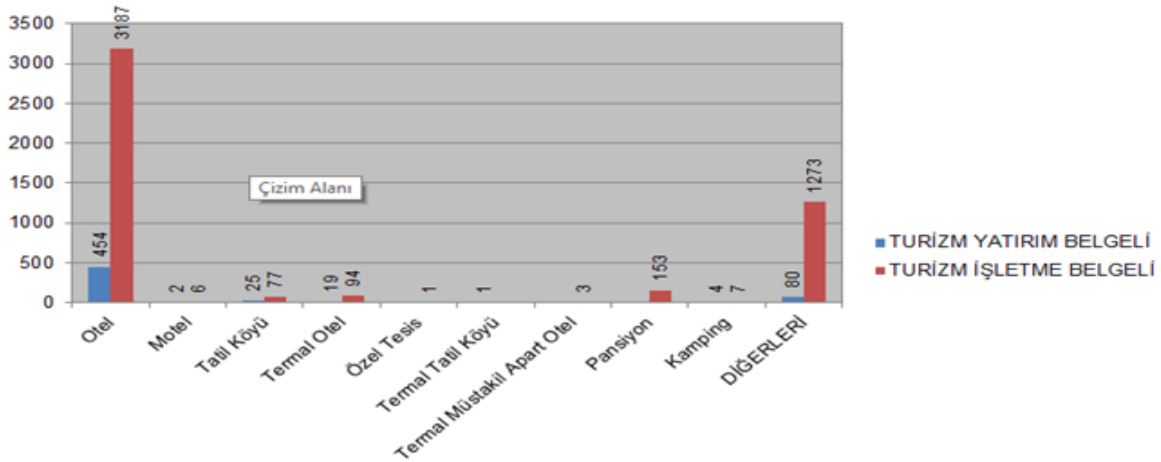

Kaynak: Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü 2021 Tesis İstatistikleri

Şekil 8’de ise 2021 sonu itibarı ile türlerine göre Turizm Bakanlığı’ndan belge almış konaklama tesislerine bakıldığında termal otellerin çok düşük bir düzeyde kaldığı (yatırım ve işletme belgeli toplam 113 tesis) görülmektedir. Yılın 12 ayı

hizmet veren bu işletme sayılarının artırılmasının ülke ekonomisi için önemli katma değer oluşturacağı bilinerek hareket edilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Şekil 8: Türkiye’de Türlerine Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesis Sayısı

Kaynak: Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü 2021 Tesis İstatistikleri

Ancak Şekil 8'den de görüleceği üzere termal otellerin sayısı diğer kıyı otellerine göre %3 gibi düşük bir düzeyde kalmaktadır. Tüm yıl faaliyetlerini sürdürmesi ve düzenli döviz girdisi sağlama potansiyeli nedeniyle termal otel işletme sayısı ve yatak kapasitelerinin artırılması uygun görülmektedir.

2. Termal Otellerin Mali Sorunlarına Yönelik Ampirik Bir Çalışma

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı; turizm işletmeleri içerisinde önemli bir yeri olan ve alternatif turizm çeşidi olarak tüm yıl boyunca hizmet veren termal otel işletmelerinin mali sorunlarının belirlenmesidir. Ayrıca bu çalışma ile otel işletmelerinin mali sorunlarının bölge düzeyinde tespit edilmesinden sonra ülke genelini kapsayacak nitelikte termal otellerin mali sorunlarına yönelik yapılacak araştırmalara ışık tutulması amaçlanmaktadır. Türkiye'nin en önemli termal destinasyonu olarak nitelendirilebilecek Afyonkarahisar İlinde benzer bir araştırmanın yapılmamış olması bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

2.2. Araştırma Evreni ve Yöntemi

Araştırmanın evrenini zaman ve maliyet kısıtları dikkate alınarak Türkiye'nin en önemli termal turizm destinasyonlarından birisi olan ve

en fazla turizm işletme belgeli termal otel işletmesine sahip Afyonkarahisar İli (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2021)) oluşturmaktadır.

Araştırma nitel araştırma yöntemi olarak İl merkezinde bulunan 1-5 yıldızlı toplam 13 termal otel içinden örneklem seçme tekniği olarak tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilmiş ve araştırmaya katılmayı kabul etmiş 4 üst düzey otel yöneticisi, 2 öğretim üyesi ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nde görevli 2 uzman çalışan ile yapılan görüşmelerin (mülakat tekniği) kaydedilerek (nitel analiz yöntemi çerçevesinde) değerlendirilmesi şeklinde yapılmıştır.

2.3. Araştırma Bulguları

Uzman görüşlerinde de belirtilen ve uzmanlara yöneltilen termal otellerin mali sorunlarına yönelik değerlendirmelerden önce Afyonkarahisar İli Termal Otellerine ait genel bilgilerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Tablo 2-9'da gösterilen veriler analiz edilerek değerlendirmelere yer verilmiştir.

2.3.1. Afyonkarahisar İli Termal Turizm Ait Veriler⁵

Afyonkarahisar İl'inde Tablo 2'den de görüleceği üzere 4 önemli termal turizm bölgesi ile ilin ve ülkenin ekonomik gelişimine önemli bir katkı sağlanmaktadır.

Tablo 2: Afyonkarahisar İli Termal Turizm Bölge Bilgileri

Termal Turizm Merkezleri	Resmi Gazete Tarih ve No	Alanı (Hektar)
Ömer-Gecek Termal Turizm Merkezi	30.06.2007 - 26568	3100 ha
Sandıklı Hüdai Termal Turizm Merkezi	17.10.1993 - 21731	9.200 ha
Gazlıgöl Turizm Bölgesi	16.12.2006 - 26378	5600 ha
Bolvadin Heybeli Turizm Bölgesi	28.05.2009 - 27241	7600 ha

Kaynak: Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden Alınan Veriler Çerçevesinde Tarafımızca Oluşturulmuştur.

⁵ Bu bölümdeki tüm istatistik veriler Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden alınarak değerlendirilmiştir.

Tablo 2’de gösterilen mevcut termal turizm merkezlerinden Afyonkarahisar Heybeli Termal Turizm Merkezi ile Afyonkarahisar İhsaniye Gazlıgöl Termal Turizm Merkezi 13/09/2019 tarihli ve 30887 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 1532 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile iptal edilmiştir. Türkiye’deki turizm bölge sayısı 35’ten 31’e düşürülerek 10 kültür ve turizm koruma gelişim

bölgesinin sınırları yeniden belirlenmiştir. Bunun dışında Afyonkarahisar Sandıklı Hüdai Termal Merkezinin sınırları 13.09.2019 tarihli ve 30887 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 1532 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile daraltılmıştır. Tablo 2’de belirtilen dört turizm bölgesi, şehir merkezi ve Afyonkarahisar ilçelerinde bulunan konaklamaya uygun turizm tesis verileri Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Afyonkarahisar İli Konaklamalı Turizm Tesis Verileri (2019-2021 Yılları)

YILLAR	BAKANLIK BELGELİ			BELEDİYE BELGELİ			TOPLAM			YEME İÇME
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	
2019	27	3.602	7.504	177	6.315	19.842	204	9.917	27.346	6
2020	29	3.661	7.628	176	6.338	19.386	205	9.999	27.014	6
2021	34	3.867	8.084	174	6.109	18.777	208	9.958	26.861	7

Kaynak: Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’nden Alman Veriler Çerçevesinde Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Tablo 3’ten görüleceği üzere ildeki gerek bakanlık ve gerek belediye belgeli tesis sayısında son üç yılda düzenli bir artış olduğu görülmektedir. Bu artış ilin turizm potansiyelinin gözler önüne serilmesi ve ekonomiye olan katkısının görülmesi açısından önem arz etmektedir. İlde 2000 yılında toplam yatak kapasitesinin 4583 yatak, 2014 yılında 13.749 yatak (Ekiz ve Yazıcı 2016: 70) ve 2022 başı itibarıyla 26.861 yatak olması turizmin gelişiminin değerlendirilmesi açısından önemli bir

bulgudur. Ancak yatak kapasitesindeki artış oranı ile birlikte yıllık ortalama otel doluluk oranlarına bakıldığında 2019-2021 yılları arasındaki Covid-19 pandemisinin de etkisiyle düşük düzeyde kaldığı t görülmektedir (Tablo 4). İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile yapılan görüşmede pandemi öncesi son üç yılın (2016-2019) pandemi dönemi (2019-2021) ile kıyaslamasına bakıldığında ortalama doluluk oranlarında %70 düşüş olduğu bildirilmiştir.

Tablo 4: Afyonkarahisar İlinde Bulunan Otellerin (Bakanlık Belgeli+Belediye Belgeli) Konaklama Verileri

Yıllar	TESİSE GELEN			GECELEME			Ortalama Kalış	Doluluk Oranları
	Yerli	Yabancı	Toplam	Yerli	Yabancı	Toplam		
2019	1.019.679	28.588	1.048.267	2.118.457	59.215	2.177.672	2,08	35,09
2020	648.789	10.773	659.562	1.221.314	21.421	1.242.735	1,88	16,24
2021	993.797	23.358	1.017.155	1.891.728	49.759	1.941.487	1,91	27,44

Kaynak: Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’nden Alman Veriler Çerçevesinde Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Tablo 4'deki verilere bakıldığında genel olarak otellere gelen yabancı turist sayısının düşük düzeyde kaldığı ve ortalama kalış sürelerinin son 3 yıl içerisinde 2 gün olduğu görülmektedir. İldeki termal otellere yurt dışından daha fazla sağlık turizmine yönelik hasta getirilmesine yönelik çalışmaların ilin ve ülke ekonomisinin gelişimine katkı açısından teşvik edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Zira sağlık turizminde genel olarak 21 günden başlayan kür uygulamaları termal otellerde kalacak yabancı sayısını ve

günlük ortalama kalış sürelerini artıracak ülkeye daha fazla döviz girmesinin önü açılacaktır.

İlde 2022 Mart ayı itibarıyla bakanlık belgeli ve yıldızlı işletmeler kapsamında 5 yıldızlı 11 işletme, 4 yıldızlı 2 işletme, 3 yıldızlı 5 işletme, 2 yıldızlı 2 işletme, 1 yıldızlı 2 işletme ve apart otel olarak 12 işletme olmak üzere toplamda 34 işletme faaliyetlerini sürdürmektedir. Çalışmanın ana temasını oluşturan termal otellere ait bilgiler daha detaylı olarak Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: Afyonkarahisar İlinde Bulunan Turizm İşletme Belgeli Termal Otel Bilgileri

	TESİSİN ADI	TURU	ODA	SİTT/SPARL	TOPLAM ODA Sayısı	YATAK SAYISI
		SINIFI	S.	ODA S.		
1	İKBAL THERMAL HOTEL&SPA ÇEVREYE DUYARLI TESİS- BİSİKLET DOSTU TESİS	Termal Otel 5 Yıldızlı	270 4	12	286	572
2	KOREL THERMAL RESORT CLINIC&SPA ÇEVREYE DUYARLI TESİS	Termal Otel 5 Yıldızlı	263 5	61	329	668
3	NG AFYON WELLNESS&CONVENTION ÇEVREYE DUYARLI TESİS	Termal Otel 5 Yıldızlı	335 8	52 37	432	950
4	THERMAL RESORT ORUÇOĞLU OTELİ	Termal Otel 5 Yıldızlı	292 2	12	306	612
5	JURA HOTELS AFYON TERMAL	Termal Otel 5 Yıldızlı	193 1	1	195	390
6	AKRONES THERMAL&SPA CONVENTION SPORT HOTEL (Kısmi İşletme Belgeli)	Termal Otel 5 Yıldızlı	271 3	3 40	317	716
7	BUDAN THERMAL SPA HOTEL&CONVENTION CENTER	Termal Otel 5 Yıldızlı	153 2	2	157	314
8	EMA ÖZTÜRK TERMAL OTEL	Termal Otel 4 Yıldızlı	45 3 1		49	104
9	GARDEN KALE OTEL	Termal Otel 3 Yıldızlı	147 1	12	160	320
10	GREEN VILLAGE OTEL	Termal Otel 1 Yıldızlı	18		18	36
11	SANDIKLI THERMAL PARK RESORT&SPA CONVENTION CENTER ÇEVREYE DUYARLI TESİS	Termal Otel 5 Yıldızlı	227 5	4	236	476
12	SAFRAN THERMAL RESORT OTELİ	Termal Otel 5 Yıldızlı	257 7	2 60 26	352	760
13	MAY TERMAL OTEL	Termal Otel 5 Yıldızlı	307 16	28 25	376	806
14	COŞKUN APART OTEL	Müstakil Apart Otel		14	14	33
15	ÇAKIR APART OTEL	Müstakil Apart Otel		23	23	46
16	ÖZ ÇAKIR DERMAN APART OTEL	Müstakil Apart Otel		12	12	18
17	GAZLIGÖL ELİT APART OTEL	Müstakil Apart Otel		16	16	32
18	AFYON APART OTEL	Müstakil Apart Otel		25	25	50
19	İRFAN VİLLALARI	Müstakil Apart Otel			11	22
20	VEFAKENT APART OTEL	Müstakil Apart Otel		25	25	50
21	KILAS GÖZDE APART OTEL	Müstakil Apart Otel			18	36
TOPLAM			18	219	3.357	7.011

Kaynak: Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden Alman Veriler Çerçevesinde Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Tablo 5' ten görüleceği üzere bakanlık belgeli termal tesis toplam 21 olup 3.357 oda ve 7.011 yatak ile faaliyetler sürdürülmektedir. Bu veriler ildeki termal özelliği olmayan turizm işletme belgeli otellere göre termal özelliği bulunan otellerin sayıca daha düşük olduğunu göstermektedir. İlin termal potansiyeli dikkate alındığında daha fazla işletmenin ile ve ekonomiye kazandırılabilceği düşünülmektedir. İlde

belediye belgeli termal tesis toplamı (2022 Mart ayı itibarı ile) 109 adet olup, 4510 odada 15375 yatak ile hizmet verilmektedir.

İlde turizm yatırım belgesi alarak nitelikli termal turizm tesisi olarak faaliyetlerini yürüten 4 termal otel bulunmakta olup bu otellere ait veriler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Afyonkarahisar İlinde Bulunan Turizm Yatırım Belgeli Termal Konaklama Tesisleri

	TESİS ADI	TÜR / SINIF	ODA	ENG.	SÜİT	APART	AİLE	TOPLAM ODA	YATAK SAYISI
1	NG GURAL KOCATEPE OTEL	5 Yıldızlı Termal Otel	194	3				197	394
2	PALLOCCIO HOTEL TERMAL	5 Yıldızlı Termal Otel	368	6	22		99	495	1190
3	HAYAT PARK TERMAL OTEL	4 Yıldızlı Termal Otel	442	14	10	12		478	1000
4	BADEMİM TERMAL OTEL	5 Yıldızlı Termal Otel	148	2				150	300

Kaynak: Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden Alınan Veriler Çerçevesinde Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Tablo 6'dan görüleceği üzere ildeki turizm yatırım belgeli termal konaklama tesis sayısı 4'tür. Yatırım belgeli otellerin toplam yatak kapasitesi ildeki mevcut aktif kullanılan termal otellerdeki (Tablo 5'de gösterilen, yıldızlı ve yıldız olmayan toplam 21 otel) yatak kapasitesinin 1/3'ü kadardır.

2.3.2. Termal Oteller ve Mali Sorunlarına İlişkin Görüşler

Araştırma çerçevesinde Türkiye'nin en önemli termal turizm destinasyonu olan Afyonkarahisar ilinde bulunan (1-5 yıldızlı toplam 13 termal otel içinden) 4 termal otel üst yöneticisi (5 yıldızlı oteller tercih edilmiştir), Afyon Kocatepe Üniversitesi turizm fakültesinde 2 öğretim üyesi

ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nde görevli 2 uzman olmak üzere toplam 8 uzmanın termal turizm otellerinin mali sorunlarına yönelik görüşleri 3 farklı gruba ayrılarak değerlendirilmiştir. Değerlendirmeye alınan sorunlara ait sorular uzmanların en az 5'inin mutabık kaldığı sorunlar şeklinde belirlenmiştir.

Birinci grupta termal otellerin genel mali sorunları, ikinci grupta vergi ve teşvik sistemi ile ilgili mali sorunlar, üçüncü grupta otellerin ürün ve hizmet sunumunu etkileyen mali sorunlar değerlendirilmiştir.

Birinci grupta değerlendirilen; termal otellerin genel mali sorunları sırasıyla Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Termal Otellerin Genel Mali Sorunları

1	Termal Otellerin öz kaynaklarının yetersizliği önemli bir sorundur.
2	Termal Otellerde amortisman için yeterince kaynak ayrılamamaktadır.
3	Termal otellerle ilgili yasal düzenlemeler yetersizdir.
4	Termal otellerde mali yönetim süreci profesyonel bir şekilde işletilememektedir.
5	Termal otellerde orta ve uzun vadede gelir-gider dengesizliği bulunmaktadır.
6	Ekonomik bir olumsuzluktan ilk ve en fazla turizm ve termal otelcilik sektörü etkilenmektedir.
7	Döviz kurundaki artış termal otel işletmelerini (yerli turist açısından) olumsuz etkilemektedir.
8	Enflasyondaki artış termal otel işletmelerini olumsuz etkilemektedir.
9	Termal Otel işletmeleri Ar-Ge hizmetlerine yeterince kaynak ayıramamaktadır.
10	Bölge halkı sektörün bölgeye sağlayacağı sosyo-ekonomik faydalar hakkında yeterli bilinç düzeyine sahip değildir.
11	Termal otellere yurt dışından gelen müşteri az olduğundan ülke ekonomisine çok fazla katkı sağlanamamaktadır.

Birinci grupta ifade edilen sorunlarla ilgili genel olarak ifade edilen termal otel işletmelerinin aktif olarak faaliyete başlamasından sonra sermayeyi artıracak yeni girişimlerde bulunulmamasıdır. Bunun ana nedeni olarak işletmelerin genelde aile işletmesi olarak faaliyetlerini yürütmesi ve ekonomik gelişimin yeterince öngörülememesi düşünülmektedir. Bunun dışında gerek dünyada ve gerek Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde turizm sektörü ve bu sektör içinde yer alan termal otel işletmeleri; siyasi, ekonomik, salgın vb., olumsuzluklardan en hızlı etkilenen sektörlerden biri konumunda yer almaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde faizlerin yüksekliği, yatırımların gelişimi için sermaye piyasalarından yeterli fonun sağlanamaması önemli sorunlar arasında yer almaktadır (Poyraz, 2008: 142). Yeterli fonun veya finansmanın sağlanamaması destinasyon yönetiminin önemli bir sorumluluk alanını teşkil etmektedir (Tandoğan, 2018). Türkiye'nin termal turizm potansiyeli en yüksek ili olarak nitelendirilebilecek Afyonkarahisar ilinde

de sektörün genel sorunu olan fon eksikliği termal suyun tüm yönleriyle (içme, kozmetikte kullanıma vb.) değerlendirilemediğini gözler önüne sermektedir.

Termal kaynaklar içerisinde içilmesi uygun su kaynaklarının termal otellerde dahi yeterince değerlendirilemediği bilinmektedir. Bu anlamda Atatürk'ün emri ile 1926 yılında Afyonkarahisar İli Gazlıgöl Beldesi'nde kurulan Kızılay Maden Suyu (Erdoğan ve Aklanoğlu, 2008) ve 2009 yılında Afyonkarahisar İli İscehisar İlçesi'nde özel bir firma tarafından kurulan maden suyu işletmesi dışında maden sularının ülke içinde ve ülke dışında içilmesi, mineralli su olarak pazarlanması, kozmetik ürünlerinde değerlendirilmesi bakımından eksiklikler bulunmaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesi konusunda işletme sahipleri ekonomik olarak yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlik termal otellerin genel mali sorunları içerisinde de belirtildiği üzere geleceğin ekonomik olarak tam öngörülememesi, ekonomik olumsuzluklardan ilk etapta termal otel

işletmelerinin etkilenmesi ve bu çerçevede esasen sektör içerisinde yer alan yeni yatırım yapma potansiyeli olan yatırımcıların etkilenmesi gibi sorunların ön plana çıktığı düşünülmektedir.

Termal otel işletme sahipleri genel olarak ilin ve ülkenin büyük yatırımcıları arasında yer almasına rağmen yeni yatırım yapılması konusunda yeterli bilinç düzeyinin oluşmadığı düşünülmektedir. Bu konudaki eksikliklerin giderilmesi için Afyonkarahisar Valiliği tarafından 2022 Mart ayında yerli ve yabancı yatırımcıların sektöre yatırım yapılması için "Gizemli Şehir Afyonkarahisar Uluslararası Yatırım Kongresi"⁶ düzenlediği ve sektöre ivme kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Otellerde geceleme sürelerinin 2 günlük bir ortalama ile gerçekleştiği, sağlık turizmi çerçevesinde 21 gün ve üzeri termal kür uygulamasının termal otellerde gerek yurt içi ve gerekse yurt dışında SGK tarafından ödeme listesine alınması, otellerin de sağlık kurum ve kuruluşu niteliğinde değerlendirilebilecek bir yapıya sahip olması için Sağlık Bakanlığı'nca da desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Şekil 1'de Türkiye'deki otellerde 2019-2021 yılları

arasında ortalama kalış süresinin 7,1- 9,8 arasında değiştiği de dikkate alınırsa termal otellerde ortalama kalış süresi konusunda ciddi bir sıkıntı olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Döviz kurundaki hızlı artış vb. durumların iç turizm piyasasında daralma meydana getirmesi muhtemeldir. Termal otellerin 12 ay boyunca hizmet verebilme özelliğinden dolayı bu noktada dış turizm işletmelerinin daha fazla özendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ancak bu noktada daha çok 1-3 yıldızlı termal otellerin pazarlama noktasında profesyonel destek alması gerekirken bu desteğin sınırlı olduğu düşünülmektedir. Öz kaynakların yetersizliği de bu noktada önemli bir sorun oluşturabilmektedir. Bunun için KOBİ niteliğindeki küçük termal otel işletmelerinin gerek ülke genelinde gerekse yöresel ölçekte pazarlama ve tanıtım konusunda yeterince aktif olmaları için (Tunçsiper ve İlban, 2006) bağlı oldukları federasyon, birlik, il kültür müdürlükleri vb. bünyesinde tanıtım olanaklarının geliştirilmesi uygun görülmektedir.

İkinci grupta değerlendirilen; vergi ve teşvik sistemi ile ilgili mali sorunlar Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Vergi ve Teşvik Sistemi ile İlgili Mali Sorunlar

1	Termal oteller teşviş sisteminden yeterince yararlanamamaktadır.
2	Turizm Bakanlığı teşvikleri yeterince uygulanamamaktadır.
3	Sağlık Bakanlığının sağlık turizminin gelişimi için teşvikleri yeterince uygulanamamaktadır.
4	Kalkınma ajansından teşvik ve destek alma durumu yeterince uygulanamamaktadır.
5	İşletmelerde teşvik sistemini bilen ve uygulayan uzman yetersizdir.
6	Ödenen vergiler ekonomik olarak otelleri zorlamaktadır.
7	Sektörün gelişmesine yönelik finansal indirimler (vergi oranlarında indirim, maliyetlerde indirim vs.) yeterince uygulanamamaktadır.
8	Banka vb. kredi olanaklarından indirimli bir şekilde ve yeterli düzeyde yararlanılamaması önemli bir sorundur.

⁶ T.C. Afyonkarahisar Valiliği web sitesi, [http://www.afyonkarahisar.gov.tr/gizemli-sehir-](http://www.afyonkarahisar.gov.tr/gizemli-sehir)

afyonkarahisar-uluslararasi-yatirim-kongresi-basladi (Erişim, 28.03.2022).

İkinci grupta değerlendirilen termal otellerin vergi ve teşvik sisteminden yeterince yararlanamamasının önündeki önemli engelin genel olarak otellerin (özellikle 1-3 yıldızlı oteller) aile şirketi olarak işletilmesi, vergi ve teşvik sisteminin yeterince bilinmemesi ve profesyonel destek alma düşüncesinin hâkim olmaması olduğu görüşü ön plana çıkmıştır. Literatürde belirtildiği üzere Türkiye’de faaliyet gösteren otel işletmelerinin ve bu sektör içinde yer alan termal otellerin gerek yatırım aşamasında ve gerekse işletme aşamasında modernizasyon ve genişleme yatırımlarının yapılması gerekmektedir (Yetiz vd., 2022).

Teşvik sisteminden yeterince yararlanılamamasının nedenlerinden biri de özellikle gelişmekte olan ülkelerde ülke ekonomisinin yeterli teşvik sağlayacak yapıda olmamasıdır. Bu noktada literatürde belirtildiği üzere kamu da özel sektörün pazarlama stratejilerini geliştirerek finansal sürdürülebilirliğin sağlanmasını talep edebilmelidir (Tandoğan, 2018).

Konu hakkında termal turizm işletmelerine dolaylı bir teşvik olarak Afyonkarahisar Gazlıgöl Turizm Bölgesi’ne yakın konumda bulunan Frigya Vadisi’nde termal turizm için gelen misafirlere gezi programları düzenlenmesi, Emre Gölü’nde balonla uçuşların başlatılması, şehir merkezinde tarihi konakların belediye ve il özel idaresi tarafından restore edilerek bölgedeki turizm aktivitelerinin artırılması çalışmaları yapılmaktadır. Literatürde değerlendirildiği üzere restorasyon vb. turizmi teşvik mekanizmaları ile işlemleri tamamlanan mekânlara otel müşterilerinin götürülmesi daha çok kişinin termal otelleri talep etmesini ve dolayısıyla ülkenin daha fazla maddi kaynak elde etmesini mümkün hale getirmektedir (Harrison ve Schipani, 2007).

Bilindiği üzere dünya genelini etkisi altına alan Covid-19 pandemisi sektörel bazda en fazla olumsuzluğu turizm sektörü üzerinde hissettirmiştir. Konu hakkında Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü’nün yaptığı bir çalışmada turizm gelir kaybının 1,3 trilyon dolar, istihdam kaybının 100-120 milyon kişi olacağı tespit edilmiştir⁷. Türkiye’deki Covid-19 pandemi öncesi işsizlik oranı 2018 yılında % 11 iken; 2019 yılında %13,7, 2020 yılında %13,2 ve 2021 yılında % 12 oranında gerçekleşmiştir⁸. Bu noktada istihdamın teşvik edilmesine ve vergisel ödevlerin yerine getirilmesine yönelik devlet tarafından bazı alınan önlemlerin, (518 Sayılı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği çerçevesinde vergi ödevlerinde ertelemeye gidilmesi, Muhtasar ve KDV Tevkifatı ile SGK primlerinin Nisan, Mayıs ve Haziran ödemelerinin 6 Ay ertelenmesi vb.) kamu bankalarının turizm gibi dönemsel faaliyeti olan sektörlerde ödenemeyen kredilerin 12 aya kadar uzatılabilmesi ve ek kredi imkânlarının tanınmasının vb.) yerinde olduğu görülmektedir. Ayrıca sektör tarafından 2023 yılında alınması planlanan konaklama vergisinin düzenlenmesi, Covid-19 döneminde alınmayan bazı vergilerin s belirli bir dönem daha alınmaması veya kurumlar vergisi vb. vergilerde özel indirimler tanınması, mümkün mertebe istihdam artırmaya odaklı vergi muafiyetlerinin sağlanması şeklinde düzenlemelere gidilmesi talep edilmektedir.

Esasen termal otel işletmelerinin emek yoğun hizmet üretmekte olması ve kaybedilen uzman iş gücünün tekrar kazanılmasının zor olması vb., nedenlerle istihdam eksiltme noktasında bir tavır sergilemedikleri ifade edilmiştir. Ancak gelir kaybında yaşanan ciddi düşüşlerin yeni çalışan istihdamı konusunda sıkıntılar ortaya çıkardığı, çalışan maaşlarının ödenmesinin işletmeleri zorladığı anlaşılmıştır. Konu ile ilgili literatürde belirtildiği üzere, vergi ve faiz oranlarının yüksekliği, döviz kurlarındaki dalgalanmalar (Karadeniz vd., 2016), enerji maliyetlerinin yüksek

⁷ Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) web sitesi <https://www.unwto.org/tourism-covid-19>, (Erişim: 22.02.2022)

⁸ Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK web sitesi <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-ve-Ucret-108> (Erişim: 22.02.2022)

olması, dış finansman kaynağı olarak bankalar dışında alternatif yaratamama, devletin sağladığı yatırım teşviklerinden yararlanılamaması, mali konularda bilgi eksikliği vb., şeklinde sorunlar (Karadeniz ve Koşan, 2018) vergi ve teşvik konusunda termal otellerin karşılaştıkları genel sorunlar grubunda yer almaktadır. Teşvik sisteminin daha iyi anlaşılabilmesi için kalkınma ajanslarının özellikle küçük ölçekli termal otel işletmelerinin büyük ölçekli termal otel statüsüne kavuşturulabilmesi için sağlayacağı uzman desteğinin proje bazlı sağlanması uygun görülmektedir. Bu konuda işletmelerin yeterli bilinç düzeyine sahip olmadıkları düşünülmektedir. Ülke ekonomisine daha fazla katkı sağlanması için küçük ölçekli termal otel işletmelerine yönelik kamu eliyle (valilikler, yerel

yönetimler vb) proje hazırlama ve geliştirme eğitiminin verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Genel olarak kıyı bölgelerinde yer alan otellerin Turizm Bakanlığı teşviklerinden daha fazla yararlandığı, termal otel işletmelerinin bu noktada yeterince teşvik edilmediği kanaati hâkim olmuştur. Benzer şekilde termal otel işletmelerinin sağlık turizmi alanında daha aktif bir şekilde teşvik edilmesi gerektiği bu noktada Sağlık Bakanlığı'nın 4-5 yıldızlı otellerde sağlık turizminin geliştirilmesine yönelik otel işletmeleri ile daha fazla koordineli çalışmasının faydalı olacağı belirtilmiştir

Üçüncü grupta değerlendirilen; otellerin ürün ve hizmet sunumunu etkileyen mali sorunlar Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Otellerin Ürün ve Hizmet Sunumunu Etkileyen Mali Sorunları

1	Termal otellerin (1-3 yıldız) sermaye yetersizliği, kredi imkânlarındaki kısıtlar vb. etkenler müşterilerin otel içinde alış-veriş olanaklarını kısıtlamakta oteller gelir kaybına uğramaktadır.
2	Yüksek maliyetlerin karşılanamayacağı endişesiyle (3-5 yıldızlı oteller için) otel içinde yeterli sağlık hizmeti verilememesi önemli bir sorundur.
3	Yurt dışı sigorta şirketleri ile anlaşma yapılamaması (özellikle 4-5 yıldızlı oteller için) nedeniyle termal otellere yeterli döviz girişi olmamakta bu nedenle sağlık ve kür merkezleri donanım ve personel bakımından yetersiz kalınması sorunu ortaya çıkmaktadır.
4	Bütçenin yeterli olmaması nedeniyle çamaşırhane ve kuru temizleme vb. hizmetlerin verilememesi önemli bir sorundur.
5	Çalışanlara ödenen ücretlerin bilançodaki büyüklüğü önemli bir mali sorun olarak değerlendirilmektedir
6	Elektrik fatura fiyatlarının yüksekliği termal otellerin önemli mali sorunlarından biridir.
7	Gıda fiyat artışı termal otellerin önemli mali sorunlarından biridir.

Üçüncü grupta değerlendirilen termal otellerin ve turizm alanında faaliyet yürüten otellerin çoğunluğunda (genel olarak 1-4 yıldızlı) otel içinde alışveriş imkânı yeterli değildir. Genel olarak engelli, yaşlı veya sağlığı bozulmuş müşterilerin öncelikli tercihleri arasında yer alan termal oteller hitap ettiği bu müşteri kitlesini memnun etmek için otel içinde yeterli alışveriş imkânı sunamamaktadır. Bunun için ek bir yatırım

yapılması düşünülmemekte veya yeterli finansman sağlanamamaktadır.

Turizm işletmelerinde istihdam edilen çalışan sayısı diğer sektörlere göre daha fazladır. Bu nedenle de çalışanlara ödenen ücret giderleri bilanço içerisinde önemli bir miktarı oluşturmaktadır. Literatürde belirtildiği üzere turizm sektöründe genel olarak yaz tatili vb. dönemlerde mevsimsel olarak iş yoğunluğunun artmasından dolayı turizm işletmeleri finansal

dengelesizlikler yaşayabilmektedirler (Işkın, 2021). Ancak termal otel işletmeleri yıl boyunca hizmet vermelerinden dolayı diğer turizm türlerinden ayrılmaktadır. Bu nedenle termal otellerin desteklenmesi ve yurt dışından daha fazla turist bu otellere çekilmesi ülkeye daha fazla döviz girişinin ve finansal dengelesizliklerin önlenmesi açısından önemli görülmektedir.

Türkiye'nin enerjide genel olarak dışa bağımlı olmasından dolayı son yıllarda enerji fiyatlarında önemli miktarda artış kaydedildiği bilinmektedir. Son yıllarda enerji fiyatlarındaki (petrol, doğalgaz vb.) ciddi artış kaydedilmesine paralel elektrik fiyatları, gıda fiyatları veya daha genel bir ifade ile işletme faaliyetlerinin yürütülmesi için kullanılan tüm ürünlerdeki fiyat artışı tüm sektörleri olduğu gibi termal otel işletmelerini de olumsuz etkilemektedir.

2.4. Sonuç ve Öneriler

Çalışma kapsamında termal otellerin mali sorunlarına yönelik sorunlar ve muhtemel çözüm önerileri şu şekilde sıralanabilir.

- Termal otellerin mali sorunları hakkında daha sonra yapılacak çalışmaların bu araştırma kapsamında hazırlanan mali sorunlar dikkate alınarak likert tarzına dönüştürülerek ülke genelini kapsayacak şekilde yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.
- Özellikle küçük ölçekli (1-3 yıldız) termal otellerin öz sermayesinin yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Bunun ana nedeni olarak işletmelerin genelde aile işletmesi olarak faaliyetlerini yürütmesi ve ekonomik gelişimin yeterince öngörülememesi düşünülmektedir. Bunun için termal otel işletmelerinde profesyonelleşmeye gidilmesi, Sağlık Bakanlığı ve Türkiye Sağlık Hizmetleri Kalite ve Akreditasyon Enstitüsü tarafından belirlenen ve her yıl geliştirilen kalite ve akreditasyon standartlarının daha aktif bir şekilde termal oteller için de uygulanması gerekliliğinin ortaya çıktığı düşünülmektedir.

- 2023 yılında alınması planlanan konaklama vergisi vb. bazı vergilerden termal turizm faaliyeti yürüten otellerin muaf tutulmasının termal otellerin mali sorunlarının aşılması ve daha fazla yeni yatırımlara odaklanması konusunda uygun olacağı kanaati oluşmuştur.
- Termal otel işletmeleri mevcut teşvik sisteminden yeterince yararlanamamaktadır. Bu kapsamda termal otellere yönelik pozitif desteklerin artırılması ve bunun için de ek yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulmaktadır.
- Termal otellere özel vergi istisna ve muafiyetlerinin sağlanması 12 ay boyunca yurt dışından turist gelmesinin de teşvik edilmesi yönüyle önemli görülmektedir.
- Termal otellerin ar-ge için bütçe ayıramaması ve termal kaynaklardan yeterince yararlanılamaması önemli bir mali sorun olarak görülmektedir. Türkiye'nin en önemli termal destinasyonu olarak nitelendirilen Afyonkarahisar'daki termal kaynakların kozmetoloji hizmetleri başta olmak üzere mineralli su (maden suyu dışında) satış ve pazarlanması işlemleri için kamu tarafından laboratuvarlar kurulması (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde olabilir) ve desteklenmesi doğal kaynakların daha verimli kullanılmasına ve ülke ekonomisine artı bir katma değer ortaya konulmasına destek olacaktır.
- Ülke genelinde termal oteller yeterince temsil edilememekte ve sorunları yeterince tartışılmamaktadır. Bu sorunun giderilmesi için termal otellerin kendine has turizm sektörü içinde ayrı bir birlik veya federasyonla temsil edilmesi sorunun çözüme kavuşturulması açısından yararlı olacaktır.
- Türkiye'deki otellerde turistlerin geceleme süreleri ortalama 7,5 gün (2019-2021 yılları ortalaması) iken Afyonkarahisar'daki termal otellerde kalış süresi 2 gün (2019-2021 yılları ortalaması) gibi çok kısa sürelidir. Bu sürenin uzatılmasına yönelik yapılan planlamalar otellerin mali açıdan rahatlamasına yol açarak

ek istihdam oluşturulması ve yeni yatırımların yapılmasının da önünü açacaktır.

- Teşvikler turizm sektörü içerisinde termal otellere kıyı otellerine göre yeterli düzeyde sağlanamamaktadır. Sorunun giderilebilmesi, sağlık turizminin gelişmesi ve dolayısıyla termal otellerin pozitif ayrışabilmesi ile mümkün hale gelecektir. Bunun için de turizm kapsamında Türkiye genelindeki otel işletmelerine sağlanan teşviklerle ilgili bütçenin bir kısmının Sağlık Bakanlığı'na devredilmesi düşünülebilir. Ayrıca termal otel işletmeleri Sağlık Bakanlığı denetimindeki özel fizik tedavi ve rehabilitasyon merkezleri gibi düşünülerek hekim ve yardımcı sağlık personeli ile desteklenmesi konusunda önünün açılması sağlık turizminin ve termal otel sektörünün daha hızlı bir şekilde gelişmesinin önünü açacaktır.
- Türkiye'nin en önemli termal destinasyonu olarak kabul edilmesine rağmen Afyonkarahisar ilinde termal otellere yurt dışından turist gelmesinde sıkıntılar yaşanmaktadır. Öncelikle hava yolu ulaşım imkânlarının geliştirilmesi bunun için de termal otellere yakın konumdaki Zafer Havalimanının daha aktif şekilde kullanılması ve yurt dışındaki büyük sigorta şirketleri ile özel anlaşmaların yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hastanesi web sitesi (<http://hastane.afsu.edu.tr/fiziktedavi/>) (Erişim: 14.02.2022).

Akat, Ö., (2000). Pazarlama Ağırlıklı Turizm İçeriği, 3. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa.

Akbulut, G., (2010). "Türkiye'de Kaplıca Turizmi ve Sorunları", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 9(1), 35-54, ISSN: 1303-0094.

Akten, S., Akten, M. ve Gül, A., (2009). "Korunan Doğal Alanların Katılımcı Yönetim Planında Ziyaretçi Etki Yönetimi Yaklaşımı", Uluslararası Davraz Kongresi, 1577-1590, 24-27 Eylül 2009, Isparta.

Aylan, F.K. (2019). Sorumlu Turizmin Destinasyon Rekabetçiliğine ve Yaşam

Kalitesine Etkisi Üzerine Bir Uygulama, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bağcı, E., Uzun, C., Bostan A., (2020). "COVID-19 ve Sağlık Turizmi", Journal of Awareness, 5(3), 331-348, DOI:<https://doi.org/10.26809/joa.5.025>.

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) web sitesi <https://www.unwto.org/tourism-covid-19>, (Erişim: 22.02.2022)

Brandao, F.,Liberato, D., Teixeira A., S., and Liberato, P., (2021). "Motivations to the Practice of Thermal Tourism: The Case of North and Centre of Portugal", Journal Reference: Sustainability 13, 19-43. doi: 10.20944/preprints202107.0001.v1.

Chrobak, A., Ugolini, F., Pearlmutter, D., and Raschi, A., (2020). "Thermal Tourism and Geoheritage: Examining Visitor Motivations and Perceptions", Resources, 9(58), 1-26. <https://doi.org/10.3390/resources9050058>.

Çelik Kurtaran M., Kurtaran, A., Mutlu, F., (2020). Alternatif Turizm ve Ekonomik Etkileri, Gazi Kitabevi, Ankara.

Çelik, A. (2009). Sağlık Turizmi Kapsamında Termal İşletmelerde Sağlık Hizmetleri Pazarlaması ve Algılanan Hizmet Kalitesi: Balçova Termal İşletmesinde Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Çılınoğlu, H. ve Aytuğar, S. (2021). "Termal Turizm İşletmelerinde Sağlık Beklentileri ve Müşteri Memnuniyeti: Bolu Örneği", Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 5(2), 1088-1102. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.755>

Çubukcu, Buladi, B., (2021). İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Turizm, Ed., Karabulut, Ş., Gazi Kitabevi, Ankara.

Doğanay, H., ve Zaman, S., (2021). Türkiye Turizm Coğrafyası, Güncellenmiş 7. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.

Edinsel, S. & Adıgüzel, O. (2014). "Türkiye'nin Sağlık Turizmi Açısından Son Beş Yıldaki Dünya Ülkeleri İçindeki Konumu ve Gelişmeleri". Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(2), 167-190.

- Ekiz, E., ve Yazıcı, H., (2016). "Termal Turizmde Farklı Bir Destinasyon: Jeoturizm (Afyonkarahisar Örneği)", ZFWT , 8(1), 67-81. ISSN: 1868-8934
- Erdoğan, E. ve Aklanoğlu, F., (2008). "Termal Turizm ve Afyon-Gazlıgöl Örneği", e-Journal of New World Sciences Academy Natural and Applied Sciences, 3.(1), 83-92.
- Fertas L., Alouat M., and Benhamed, H., (2022). "Thermal Tourism as a Driver of Local Development, an Illustration of Opportunities and Constraints: Case Study of Hammam-Guergourin the Province of Setif, Algeria", Geo Journal of Tourism and Geosites, 40(1), 136-143. DOI 10.30892/gtg.40116-812
- Global Wellness Institute, (2018). Thermal/Mineral Springs Wellness Economy Monitor, <https://globalwellnessinstitute.org/industry-research/wellness-economy-thermal-mineral-springs/> (Erişim: 28.02.2022).
- Global Wellness Institute, (2022). <https://globalwellnessinstitute.org/industry-research/2022-global-wellness-economy-country-rankings/> (Erişim: 28.02.2022).
- Güvenç, C. (2007). Türkiye'de Termal Turizm Tesislerinin Planlama ve Tasarım İlkelerine İlişkin Bir Model Önerisi: Çanakkale Örneği. Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Harrison, D.,Schinapi, S. (2007). "Lao Tourism and Poverty Alleviation: Community-Based Tourism and the PrivateSector, CurrentIssues in Tourism, 10(2-3), 194-230.
- Işkın, M., (2021). Turizm İşletmeleri Çalışanlarının Çalışma Yaşamı Kalitesi, İş Tatmini Düzeyleri ve Performansları: Eğitim ve Geliştirme Faaliyetlerinin Aracı ve Örgütsel Sinizm Davranışlarının Düzenleyici Rolü", Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 9(3). 1972-1991.
- Jiang, L.,Wu, H., Song, Y., (2022). "Diversified Demand for Health Tourism Matters: From a Perspective of theIntra-IndustryTrade Social Science & Medicine, 293, 1-10. doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.114630
- Kabacık, M. (2021). Covit 19 Pandemisinin Türkiye Sağlık Turizmine Etkileri, Journal of Tourism and Gastronomy Studies", 5, 464-476. DOI:10.21325/jotags.2021.968
- Karadeniz, E. (2012). İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında İşlem Gören Turizm Şirketlerinin İşletme, Finansal ve Toplam Risk Düzeylerinin Kaldıraç Analiziyle Değerlendirilmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(17), 309-324.
- Karadeniz, E., Koşan, L., (2018). Kobi Kapsamındaki Otel İşletmelerinin Finansal Sorunları: Kars ve Erzurum İllerinde Bir Araştırma", Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi Journal of Travel and Hospitality Management, 15 (2), 302-319.
- Karadeniz, E.,Koşan, L., Beyazgül, M., Dalak, S., (2016). Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri Alt Sektörünün Ölçek Temelinde Fon Akım Analizi: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Sektör Bilançoları Üzerinde Bir Araştırma, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(3), 257-272.
- Kervankıran, İ., (2012). Afyonkarahisar İlinde Jeotermal Enerji Kullanımı ve Sorunları, Marmara Coğrafya Dergisi, 25, 108-126.
- Martin Y., ve Kingır, S., (2017). Dünyada ve Türkiye'de Termal Turizm, Türkiye'deki Kaplıcalar, Termal Oteller ve Termal Tatil Köyleri Üzerine Bir İnceleme", IWACT, International West Asia Congress of Tourism Research, Van-Turkey,
- Mill, R., C., (1992). "The Tourism System: An Introductory Text". Prentice-Hall International Editions, Second Editions, U.S.A.
- Navarrete, A., P., and Shaw, G., (2021). "Spa Tourism Opportunities as Strategic Sector in Aiding Recovery from Covid-19: The Spanish Model", Tourism and Hospitality Research 21(2), 245-250. DOI: 10.1177/1467358420970626
- Özdemir, M. A. (2019). "Afyonkarahisar (Seydiler) Peribacaları Jeomorfositi ve Turizm Potansiyeli", Journal of International Social Research, 2(64), 249-262. Doi.org/10.17719/jisr.2019.3348
- Poyraz, E., (2008). Büyük Ölçekli Otel İşletmelerinin Orta ve Uzun Vadeli Fon Temini Sorunu ve Sermaye Piyasalarına Açılma Eğiliminin Analizi İçin Yönetici Tutumlarının Araştırılması", Muhasebe ve Finansman Dergisi, 142-152. (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/426447>) (Erişim 22.02.2022).

Nistoreanu P., and Cerasela A., (2021). "Can Spa Tourism Enhance Water Resources and Turn The minto a National Brand? A Theoretical Reviewabout the

Romanian Case, 12, 1-17. doi.org/10.3390/info12070270

Rman N.,Gal., N., Marcin D., Weibold J., Schubert G., Lapanje A., Rajver D., Benkova K., Nador A., (2015). Potentials of Transboundary Thermal Water Resources in the Western Part of the Pannonian Basin", *Geothermics*, 55, 88-98. doi.org/10.1016/j.geothermics.2015.01.013.

Sağlık Bakanlığı (2017). Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Türkiye'de Termal Sağlık Turizm Kitabı,

(<https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklenti/10t949/0/07pdf.pdf>) (Erişim: 12.02.2022).

Sağlık Bakanlığı, Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı web sitesi

<https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklenti/10944/0/02pdf.pdf> (Erişim Tarihi: 10.02.2022)

Silik, C., E., (2020). Ed., Olcay, A., Alternatif Turizm, Gazi Kitabevi, Ankara.

Streimikiene, D., Svagzdiene, B., Jasinskas, E., (2021), "Simanavicius, A., "Sustainable Tourism Development and Competitiveness: The Systematic Literature Review" Sustainable Development. 29, 259-271. doi.org/10.1002/sd.2133.

Şapçılar, M., C., ve İlyasov, A., (2021). Kütahya İlinin Termal Turizm Potansiyelinin Swot Analizi İle Değerlendirilmesi, ss.17-50, Turizm Araştırmaları Alternatif Yaklaşımlar, Ed., Kavacık, S., Z., Uslu, S., Aras, S., Güleç, F., E., Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları: 114.

Şen, G., (2021). Termal Turizmin Ekonomik Etkilerinin Bölgesel Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi: Kütahya Örneği, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

T.C. Afyonkarahisar Valiliği web sitesi, <http://www.afyonkarahisar.gov.tr/gizemli-sehir-afyonkarahisar-uluslararası-yatırım-kongresi-basladi> (Erişim, 28.03.2022).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2021). Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü 2021 Tesis İstatistikleri, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR->

201131/tesis-istatistikleri.html (Erişim: 12.04.2022).

Tandoğan, M., (2018). Beş Yıldızlı Hizmet İşletmelerinde Yaşanan Genel Sorunlar (Antalya Örneği), *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(26), 2524-2531.

Tontuş, H., Ö., (2021). Sağlık Turizminde Türkiye'nin Vizyonu", *Saturk Yayınları*,

<http://www.saturk.gov.tr/images/pdf/tyst/05.pdf>.

Tuna, H., (2019). "Bolu İlinin Termal Turizm Açısından Potansiyelinin

Değerlendirilmesi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(1), 117-130. ISSN:1306 - 2174

Tunçsiper, B. ve İlban, M.O. (2006). "Turizm İşletme Belgesi Otel İşletmelerinin

Pazarlama Sorunları: Balıkesir İlinde Bir Alan Araştırması", *Anadolu Üniversitesi*

Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 225-240.

Türkiye İstatistik Kurumu Hane Halkı Yurt İçi Yıllık Turizm Verileri Sayı: 45589, (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehal-ki-Yurt-Ici-Turizm-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45589>) (Erişim Tarihi: 23.04.2022)

Türkiye İstatistik Kurumu Turizm İstatistikleri Sayı: 45785, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785>.

YETİZ, F., SÜSAY, A., ERGİN ÜNAL, A., (2022). Otel-Restoran Kredileri ile BIST Turizm Endeksinin Psikolojik ve Ekonomik Yansımaları: Türkiye Örneği, *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi - Journal of Economic Policy Researches*, 9(1), 187-204. doi.org/10.26650/JEPR926459.

Yıldız, Y., (2020). Termal Turizmde Müşteri Memnuniyeti ve Yaşam Kalitesi Algısı: Ankara-Kızılcahamam Örneği, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Zulpiyamu, A., (2016). Çin Şincan Uygur Özerk Bölgesindeki Doğal ve Kültürel Zenginliklerin Turizm Açısından İncelenmesi", *Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.